

Pospíšil, Ivo

**Hrana věčnosti a umění: budoucnost literatury, nebo úhybný manévr?
: (Jindřich Uher a Anton Baláž)**

In: *Výzvy současnosti: nová témata české a slovenské literatury (2000-2017)*. Pospíšil, Ivo (editor). 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2019, pp. 119-130

ISBN 978-80-88296-05-8

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81642>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ivo Pospíšil (Brno)

Hrana věcnosti a umění: budoucnost literatury, nebo úhybný manévr? (Jindřich Uher a Anton Baláž)

Abstrakt

Autor přítomné stati analyzuje realizaci hraničních žánrů v dílech českého básníka a prozaika Jindřicha Uhra a slovenského romanopisce Antona Baláže. Každý došel k pěstování těchto žánrových seskupení svým – Uher od lyrické poezie přes novinářské žánry k cestopisům a lyrickým románům, Baláž od beletrie k heterogenní románové struktuře, která se skládá z různých textových vrstev, jako jsou deník, rozhovor, vyprávění, různá vyprávěcí hlediska a typy vyprávěčů.

Klíčová slova: dominantní význam hraničních žánrů v současné světové beletrii, stylizace uměleckého charakteru jako literatura faktu, Jindřich Uher a Anton Baláž mezi dokumentární a krásnou literaturou, lyrizace

Abstract

The Edge of Factuality and Art: the Future of Literature, or an Evasive Action? (Jindřich Uher and Anton Baláž)

The author of the present article analyzes the realisation of the boundary genres in the works of the Czech poet and prose writer Jindřich Uher and the Slovak novelist Anton Baláž. Each of them came to the cultivation of these genre clusters in his own way—Uher from lyric poetry through journalistic genres up to travel and lyric novels, Baláž from belles lettres to the heterogeneous novel structure consisting of various textual strata, such as a diary, interview, narration, various narrative angles and types of narrators.

Key words: the dominant significance of boundary genres in contemporary world belles lettres, stylization of artistic character as a literature of fact, Jindřich Uher and Anton Baláž between documentary and artistic literature, lyricizing

V řadě studií jsem se v poslední době zabýval tzv. hraničními, mezními žánry, jež podle mého názoru patří v současné literatuře k nejfrekventovanějším. Patří k nim různé žánry a žánrová seskupení, bloky nebo clustery útvarů s estetickými ambicemi,

ale s věcnou podstatou blízkou literatuře faktu. V příspěvcích *Тема память: кейс стади чеиской и других литератур а Аксиологическая ось пограничных жанров*¹ jsem se pokusil spojit téma hraničních žánrů s hodnotovou páteří a memoárovou dominantou. Tam jsou obsaženy i další údaje o našich statích o románové kronice a další problematika spjatá s historií a současností těchto žánrových tvarů. Přítomná případová studie zkoumá tento jev na příkladu díla dvou autorů – českého novináře, básníka a prozaika Jindřicha Uhra (1932–1998) a slovenského Antona Baláže (nar. 1943).

Ve vztahu ke konkrétnímu autorovi tu stojí klíčová otázka, zda pohyb na hraně věcné a krásné literatury je hledání a nacházení nových tvárných postupů a žánrových celků, nebo zda jde o úhybný manévr jako projev autorova deficitu schopnosti zvládnout tradiční narativní beletristické žánry. Příkladem nám může být dílo ruského realistického prozaika (i autora jednoho dramatu), jinak ovšem i anticipátora ruské moderny a experimentálních narativních technik Nikolaje Semjonoviče Leskova (1831–1895), jemuž se nedařil tradiční román balzakovského typu, takže uhýbal k nekauzálním, juxtapozičním slovesným strukturám typu skazu nebo románové kroniky, ale nutkavě se k pokusům o ztečení dramatického románu vracel, i když mu z toho vycházela spíše pohádka nebo legenda.²

U zmíněných dvou autorů bychom však shledali odlišnou evoluci tohoto postupu: Anton Baláž se k těmto žánrům obrací poté, co se projevil jako úspěšný prozaik a autor krásné literatury, naopak Jindřich Uher měl cestu komplikovanější, a to od lyrické poezie (debutoval 1957) přes její epizaci k próze a hraničním žánrům a poté opět k jejich estetizaci.

Tato metoda není nová. Kdysi jsem ji svým způsobem rozpoznal právě v rozhovoru se svým starším přítelem Jindřichem Uhrem (1932–1998), básníkem a prozaikem

¹ Viz naše studie *Ponorná řeka memoárů na rozcestí*. In: Libor Pavera a kol.: *Metamorfózy gatunków w kontekście środkoeuropejskim. Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. IV. University of Bielsko-Biala, Verbum, Praha 2009, s. 233–244. *Kvázimemoáry jako mentální signál (české a slovenské příklady)*. In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech*. Ed.: Ivo Pospíšil. Výkonná redaktorka: Lenka Paučová. Vychází péčí České asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU, Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovenských studií a ve spolupráci a s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě. Vydal Jan Sojnek – Galium, Brno 2016, s. 169–178. Viz také: *Тема память: кейс стади чеиской и других литератур*. *Dialog kultur*, Hradec Králové, v tisku. *Аксиологическая ось пограничных жанров*, Brno, v tisku.

² Viz I. Pospíšil: *Nasučnyje voprosy leskovovedenija, Leskov v češskoj srede*. In: *Zlomová období ruské kultury z pohledu literatury* (Karamzin, Leskov, Merežkovskij, Babel). *Kolektivní monografie*. Ed.: Josef Dohnal. Česká asociace slavistů, Ústav slavistiky FF MU, Tribun EU, Brno 2017, s. 87–97. I. Pospíšil (ed.): *Leskov i vokrug. Konteksty tvorčestva i sostojanije sovremennogo leskovovedenija*. Ústav slavistiky Masarykovy univerzity, Brno 2018. I. Pospíšil: *Neskolko slov vmesto predislovija*. In: I. Pospíšil (ed.): *Leskov i vokrug. Konteksty tvorčestva i sostojanije sovremennogo leskovovedenija*. Ústav slavistiky Masarykovy univerzity, Brno 2018, s. 9–10. I. Pospíšil: *Češkij Leskov i jeho moravskij perevodčik*. In: Pospíšil, I. (ed.): *Leskov i vokrug. Konteksty tvorčestva i sostojanije sovremennogo leskovovedenija*. Ústav slavistiky Masarykovy univerzity, Brno 2018, s. 145–155. ISBN 978-80-906798-6-3.

z Brna, na stránkách slovenského periodika.³ Byl to ten, kdo se nechtěl zcela přiklonit k literárnímu umění v jisté podobě a často – ne vždy – dával přednost směsi fact a fiction, věčné a krásné literatury. Uher spojoval cestopis běžný s kulturním, reportážní novinařinu s poezií: nejplněji to syntetizoval v románu o Leoši Janáčkoví⁴. O Uhrovi jsem ostatně psal mnohokrát, v podstatě o všech jeho důležitých dílech. Tím mi je Balázův přístup bližší.

V podstatě jde o potvrzení faktu, že dnešní literatura preferuje žánry na hranici věčnosti a uměleckosti, i když i v případě „fact“ může jít o rafinovanou „fiction“; jinak: virtuální literaturu faktu. Průkazným, byť hodně drastickým příkladem je Solženicynovo Soustroví GULAG, kde také nevíme, co je autentické a co nikoli, co je dokument a co stylizace dokumentu (psal jsem o tom v bratislavském sborníku z mezinárodní konference o Solženicynovi redigovaném Ivanem Slimákem roku 1992⁵).

Zlí jazykové také někdy tvrdí, že se k této metodě uchylují ti, kterým je umělecká fraktura vzdálená nebo se jim příliš nedaří, ale to není případ špiček v této sféře přelomových žánrů. Specifikem Balázova přístupu je naopak neoslabená uměleckost, schopnost přetavit řeč dokumentů, dokladů, archívních položek a korespondence do živé řeči uměleckého díla, takže onen hiát je takřka neviditelný nebo je tak umně skloubený s ostatním textem, že ony přechody jsou opravdu povolné.

To, že **Jindřich Uher** byl a zůstává autorem krásné literatury, určitě nenajdeme v ideologicky expurgovaném Slovníku českých spisovatelů⁶. Vracím se k našemu rozhovoru s Jindřichem Uhrem, který vyšel v slovenském periodiku Literárny týždenník: tam tehdy měli pro našeho autora pochopení, ale ani to netrvalo věčně, ale tehdy, v roce 1995 se publikace rozhovoru v slovenském znění podařila, i když Uher tvrdil, že o tom rozhodl jeden z jeho slovenských přátel z časů „federácie“: stará láska nerezaví a jsme na jedné lodi. V odpovědi na první otázku „Jak bys charakterizoval rozdíl mezi svými básněmi 60. a 70. let a těmi, které jsi napsal naposledy?“ Uher odpověděl: „Básník jde ‚po ptaní‘ vlastně celý život. Je to tuláctví mezi kameny a hvězdami, mezi trávou a vesmírem, člověkem a osudem.“⁷ (citujeme z původní české verze rozhovoru, v LT

³ Viz náš rozhovor: *Medzi kameňmi a hviezdami. Hovoríme s básnikom a prozaikom Jindřichom Uhrom*. Literárny týždenník 1995, 5, 27. januára, s. 1 a 11.

⁴ Viz moje úvahy In margine slovanství a ruství v Uhrovi *Janáčkoví*. J. Uher: *Janáček – román života*. Český spisovatel, Praha 1993. Opera Slavica 1993, III, 3, s. 57–59. *Jindřich Uher a ruské téma: jádro a souvislosti*. In: Argonaut z Moravy. Sborník příspěvků z konference k nedožitým 70. narozeninám Jindřicha Uhra. Redigoval Ivan Dorovský. Brno–Boskovice 2002, s. 42–47, a konfrontační recenze se slavným českým muzikologem Rudolfem Pečmanem na stránkách tehdejší Lidové demokracie: *Život, osud, hudba a národ (J. Uher: Janáček – román života. Český spis. 1993)*. Lid. dem. (Brno) 17. 1. 1994, s. 9.

⁵ I. Pospíšil: „Archipelag GULAG“ i ruskaja tradicija „preodolenija literatury“. In: A. I. Solženicyn. Bratislava 1992, s. 69–77.

⁶ LIBRI, Praha 2000.

⁷ *Medzi kameňmi a hviezdami. Hovoríme s básnikom a prozaikom Jindřichom Uhrom*. Literárny týždenník 1995, 5, s. 1.

vyšlo v slovenském překladu). V jedné otázce zazní také ocenění Uhrovy mimořádné empatie pro cizí prostředí: Balkán, Rusko, Slovácko, Slovensko – ale i jižní Čechy a Praha – jsou navždy vyryty v jeho díle. Zvláště bolestně tehdy komentoval oddělování od Slovenska a viděl to přesně a prorocky jako strašnou a osudovou chybu; s dojetím vzpomínal na své cesty do Modry, Sučan, Moravců, Martina, Prešova, do Tater, mluvil o svých přátelích, které už několik let neviděl. . . A současně tam – také v návaznosti na román o Janáčkově – zaznělo v souvislosti s knihou *Objektivem srdce* ruské téma: to se v něm rozezvučelo – podle jeho vlastních slov – když v pětáctýřicátém viděl padlého ruského důstojníka.⁸

Právě ruské téma je v Uhrově díle roztroušeno v řadě míst, ale mimořádně koncentrováno je ve dvou již zmíněných knížkách: jednak v knize cestopisných kulturních črt *Objektivem srdce*,⁹ jednak v díle *Janáček – román života*¹⁰. Je ostatně charakteristické, že ruské téma se u Uhra objevuje masivně v knihách, které patří k jeho nejlepším, neboť právě v nich uplatnil kreativní metodu, jež zcela vyhovovala jeho uměleckému naturelu a již jsme v těchto a jiných recenzích také ocenili: totiž **kolážovou směs příběhů a nesýzťových úvah, lyrických reportáží, korespondence, komentářů, dialogů a konfesi**.

První část knihy *Objektivem srdce* se jmenuje *Co může člověk* a je věnována ruským spisovatelům: Uher tu využívá jejich textů, aby v dialogu či monologu konfrontoval jejich tvorbu s místy jejich pobytu, která poznal z autopsie: jde o Gribojedova, Puškina, Lva Tolstého, Čechova, Gorkého, Nikolaje Ostrovského, Jesenina, Majakovského, Šolochova a Šukšina. V druhé části s názvem *Zeměmi básníků*, kde píše mj. o Lamartinovi, Goethem, Chateaubriandovi, Ševčenkovi, Picassovi a kulturní Paříži, Itálii, Victoru Hugovi, Janu Zrzavém a dramatu v dopisech *Emigrant*, najdeme také fiktivní příběh o Paustovském a setkání s Puškinem v lyceu, na vsi a u Černé říčky. Dominantní ruské téma zakomponováno do celku knížky: jde jednak o poznávání zemí básníků podle Goethova výroku uvedeném jako moto („Kdo chce porozumět básníkovi, musí jít do země básníka“), jednak o hlubší souvislost literárního artefaktu s prostorem zaplněným lidmi v druhém motu z Ivana Bunina.

Uhra zajímají slovanské země jako temperamentnější a rázovitější, původnější, nezachycené zcela globální unifikací: Morava, Slovácko, Slovensko, slovanský východ, Balkán, románský svět jako celek, zejména Bretaň. Ve svazku je téma cestování po stopách literatury a zprostředkovaně také politiky a společenského pohybu (Francouzská a ruské revoluce, Pařížská komuna) zakotveno do širšího celku, kde vedle

⁸ Viz naši stať *Jindřich Uher a ruské téma: jádro a souvislosti*. In: Argonaut z Moravy. Sborník příspěvků z konference k nedožitým 70. narozeninám Jindřicha Uhra. Redigoval Ivan Dorovský. Brno–Boskovice 2002, s. 42–47.

⁹ Jindřich Uher: *Objektivem srdce. Lyrický cestopis*. Blok, Brno 1985.

¹⁰ Jindřich Uher: *Janáček – román života*. Český spisovatel, Praha 1993. Viz I. Pospíšil: *Život, osud, hudba a národ*, *Lidová demokracie*, 20. 12. 1993, s. 10 (pražské vydání), 17. 1. 1994, s. 9, brněnské vydání. Souběžně vyšla také recenze muzikologa prof. Rudolfa Pečmana *Román o Janáčkově životě*; obě recenze byly pojaty jako komplementární.

sebe dialekticky stojí jak touha po světě a pohybu, tak sladkost návratů, zvláště silně s neobyčejně vnitřní pravdivostí v dramatu v dopisech *Emigrant*, v ožehavém tématu, které dnes znovu vystupuje do popředí v situaci hromadných diaspor některých slovanských národů, zejména Ruska, Ukrajiny a Balkánu, ale dnes hlavně jiných etnik.

Uher jde cílevědomě ve stopách české tradice vnímání cizích zemí, zejména slovanských a Ruska: nikoli něčeho nasládle falešného, ale niterného, citlivého a citového. Pomáhá mu při tom to, co bylo vždy průvodcem českého vnímání jiných kulturních prostor, zvláště Ruska, a přímo dokladem „nadstandardnosti“ tohoto vztahu: rusismy, ruské vazby a ruská slova. To vše naznačovalo, že si ještě rozumíme, že naše jazyky jsou blízké, že jsme jedna rodina nebo jeden rod. Vzpomeňme na neumělé české překlady zaplněné rusismy, kde je toto vše ještě živé, vzpomeňme, že v národním obrození a historicky ještě docela nedávno Češi běžně polsky i v jiných slovanských jazycích četli. I když teorie překladu nebo translologie nás učí něčemu jinému a tyto věci by se pokládaly za naivní prohřešky, jsou dokladem tohoto pocitu, který vystupuje z temnot minulosti jako živé dědictví. A ty ještě více vynikají v polygenerické struktuře Uhrových próz: v dopise, dialogu, líčení, lyrickém zastaveníčku i v sarkastické invektivě.

Lyrizovanou koláž se silnou empatií, s motivy eroticky naladěného, krásou posedlého starého muže, jehož citu a temperamentu odpovídá Rusko a Slovanstvo, nejšířěji uplatnil právě v životopisném románu o L. Janáčkově, jehož podstatnou vrstvou jsou pasáže o skladatelově vztahu k Rusku, ruské kultuře, Slovanství a moravanství. Domnívám se, že všechny tři zmíněné komponenty jsou navzájem propojeny a nesouvisí jen s dobovou atmosférou doznívajícího obrození a slovanskou ideou, která měla v českém prostředí politický podtext. Spíše tu Janáček a s ním Uher vycítili něco velmi podstatného a inspirativního, totiž pluralitu kulturních a mentálních kořenů středoevropského prostoru, který jim vyhovoval z hlediska tvůrčího temperamentu. Janáček a v jeho stopách Uher se pokusili nově formulovat vztah moderního člověka k moravanství, slovanství a ruské kultuře zaníceně, ale současně kriticky; vedle posedlosti Ruskem, které Janáček i Uher navštívili, je tu jasný vlastní postoj, ale současně potřeba vývojových impulsů. Janáček jako přesvědčený slezský a moravský Čech těžce nesl vztah českého centra k vlastnímu dílu, jež vyrůstalo z mediteránních, tedy hlubinně jiných tradic. Jako by vše koncentrovala tato kouzelná věta: ... přemýšlí, ale ne nad otázkou, nýbrž nad Janáčkovým návrhem. Rozhodně by potřeboval právě nyní nějaké moravské tance jako vložku do baletu, který napsal kapelník Kovařovic podle Stroupežnického.¹¹ Netřeba dodávat, jaké má tato věta přesahové konotace nehledě na prostor a čas.

Přináležitost k jiným kulturním vrstvám, které Janáček objevil na Moravě, staroslověnská tradice a spojitost s jinými slovanskými regiony, zejména se slovanským východem a jihem, byla podstatná a hlubinná, nikoli dobově a politicky konjunkturální –

¹¹ Jindřich Uher: *Janáček – román života*. Český spisovatel, Praha 1993, s. 142.

tak je tomu i dnes. Je tedy připomenuté Janáčkově slovanství a jejich reflexe v Uhrově životopisném románu jakousi podivuhodnou a prorocky závěrečnou životní syntézou slovanského a ruského tématu v básnickově a prozaikově díle. Neobsahuje žádné romantické iluze o panslavismu, žádné iluze o Rusku a Slovanech, žádný konzervatismus, jen vcítění a láskyplné spočinutí: jde o hledání kulturních archetypů, které se zasuty jen těžce prosazují, ale snad právě proto vytvářejí všelidské dimenze.

Ze všeho je zřejmé, že závěr vycházející z naší studie o Jindřichu Uhrovi a z našich recenzí jeho próz spočívá ve zjištění, že jeho dílo postupně, ale neustále prohlubuje vztah mezi publicistikou, literaturou faktu, kulturním cestopisem a esteticky relevantní prózou formou popisu, způsobu narace, citací, reminiscencí, prací s básnickým textem, jež vychází z autorovy zkušenosti básníka, že se prolínání obou sfér zmnožuje a ve vznikajícím artefaktu již nelze rozlišit fact a fiction, věcnou a krásnou literaturu asi jako jednotlivé komponenty v kovové slitině. Publicistika a faktografie, odborné názory se stávají součástí esteticky hodnotné výpovědi a tato zase celkového konceptu literatury faktu. Faktorem splynutí těchto dvou komponent je především lyrizace inspirovaná autorovou vlastní básnickou tvorbou.

Jinak zachází s žánry na hraně fact a fiction **Anton Baláž**. Podíváme se na několik jeho děl, která odpovídají této charakteristice a dokládají svou žánrovou heterogenitu.¹²

V próze *Vyniesť na svetlo príbehy dlhej noci*¹³ ukazuje nevyzpytatelnost lidského osudu na příběhu nadaného básníka a prozaika Rudolfa Dobiáše (roč. 1934), jenž se stal – jako řada dalších – obětí politického teroru a doplatil na to v podstatě celým životem, u něho zvláště tragicky proto, že se to událo na samém počátku nadějně životní dráhy. A přesto i za těchto podmínek dokázal ze svého života vytěžit maximum, vytvořit velké dílo a dožít se lepších časů. Anton Baláž připravil atraktivní sérii rozhovorů mapujících dráhu mladého chlapce z Trenčína, jeho gymnaziální roky, skauting a nedokončený semestr přerušovaný zatčením a dlouhodobým vězněním za tzv. protistátní činnost. Jako perla se v textech zableskne setkání s otcem Jana Zábřany a s Vladimírem Holanem. Dobiáš procházel po propuštění důstojně 60. léty i léty normalizace a neohledně na všelidská protivenství uplatnil svůj talent, a to nejen v tvorbě pro děti; dokládají to i ukázky z jeho vlastní tvorby a doprovodné CD, na kterém z ní sám čte. Kniha umně a citlivě vedených rozhovorů je doplněna kopiemi dobových dokumentů, protokolu o zatčení a rozsudku. Dobiáš nejen tvořil pro rozhlas, ale také se od 90. let minulého století podílel na edicích důležitých publikací, mj. *Triedni nepriatelia*, *Básníci za mrežami* a *Memoria passionis*. Rudolf Dobiáš – neohledně na dlouhé věznění, které mu zabránilo vyvíjet se jako básník a prozaik kontinuálně – poměrně rozsáhlé dílo (básnické sbírky *Slávnosti jari*, 1977, *Litánie k slobode*, 2009, prózy *Temná zezeň*, 1996, *Zvony a hroby*, 2000, pro děti mimo jiné *Velké bílé vtáky*, 1976, *Rozprávka*

¹² Viz naši studii *Heterogenita ruského románu*. In: Literatura a heterogeničnosť kultury. Poetyka i obraz świata. Wydawnictwo TRIO, Warszawa 1996, s. 92–99.

¹³ Anton Baláž: *Vyniesť na svetlo príbehy dlhej noci. Rozhovory s Rudolfom Dobiášom*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2014. Viz naši recenzi: Proudý 2015, 1.

o lastovičke, 1981, leporel *Vravia vranám vrabce*, 1973, *Možno nevieš, možno vieš*, 1979) proluté osobitým, poněkud smutkem zastřeným viděním světa. Baláž to svými otázkami dobře vystihl – ovšem kromě jeho bojovnosti a úpornosti, s nimiž hájil svůj talent a své přesvědčení. Poezie ukazuje na utkvění v dimenzi domova, vzpomínek na dětství a kamarádství se spoluvězni (*Kam odchádzate, jáchymovskí chlapci?*). Žánrová struktura Balážova textu je různorodá: interview, vyprávění, popis, citace, sepětí s uměním, estetická relevance, metatextovost.

Další Balážův text *Portréty prežitia*¹⁴ shrnuje jeho faktografické a umělecké prózy na židovské téma, holokaust a následující. Dvě už vyšly dříve (*Krajina zabudnutia* v roce 2000), *Trhlina* v antologii *Božia ulička* r. 1998, jen *Šimon Pútnik* vychází zde poprvé. Je to téma na Slovensku a pro Slovensko přece jen jinak traktované a vyznívající a jinak cítěné než v českém prostředí, které – nehledě na vlastní antisemity – spíše trpně v milieu protektorátu přihlíželo genocidě statisíců, kdy lidé ztráceli sousedy, kolegy z práce, spolužáky. Většinou nemohli sahat na jejich majetek, na to zde byl německý nadčlověk, ale svědectví lidí, jako byli herec Hugo Haas nebo spisovatel Karel Poláček, příliš nesvědčí o čistém českém charakteru. To, co brilantně vystihl už český spisovatel, Žid, který přežil vlastní smrt a své židovství viděl přece jen jinak než řada jeho blízkých – Arnošt Lustig (1926–2011): v šoa šlo o genocidu, krajní, zákony chráněný zrudný rasismus, masový zločin, ale hlavně o permanentní ponižování lidské důstojnosti. V tomto obecnějším pohledu nepřestává být náš svět dnes a denně ohrožován a liší se jen mírou tohoto ponižování. Balážovy příběhy nejsou jen z války, ze 40. let 20. století ve Slovenském štátě, ale také a snad hlavně o pozdějším vývoji, o tom, že osudy Židů měly své nelehké pokračování, i když se Baláž nedotýká těch nejdramatičtějších epizod, ale vychází, jak uvádí v poznámce, často ze života svých známých. Próza nese znaky baladického žánru, vnitřně rozeklaného tragikou osudů, vykořeněností – to vše je obvykle s židovskou tematikou spojováno. Možná bychom očekávali i něco jiného, možná i nějakou novou a nečekanou polohu – ale snad je právě v oné stylizované autenticitě, právě na hraně faktu a fikce, které dokáže přetvářet a vzájemně prolínat se literatura faktu se stává uměleckou strukturou a umění zase proniká do nitra faktografické brutality.¹⁵

Jinak je tomu v složité slovesné stavbě románu *Prehovor, Ezechiel*.¹⁶ Balážův „román faktu“ je současně vědeckým bádáním sui generis v duchu ruského badatelského románu (roman-issledovaniye), který kdysi praktikoval Boris Bursov (1905–1997)

¹⁴ Anton Baláž: *Portréty prežitia*. MilaniuM, Bratislava 2014.

¹⁵ Viz naši recenzi *Portréty prežitia*. Anton Baláž: *Portréty prežitia*. MilaniuM, Bratislava 2014. ISBN 978-80-89178-57-5. Proudý 2015, 1.

¹⁶ A. Baláž: *Prehovor, Ezechiel. Príbeh Jána Lajčiaka*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2012. Viz naši recenzi: *Na hranici literárni historie* (Anton Baláž: *Prehovor, Ezechiel. Príbeh Jána Lajčiaka*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2012). *Slavica Litteraria* X 16, 2013/1–2, s. 222–224.

v práci o Dostojevském.¹⁷ Právě zde v badatelském románu o knězi Jánú Lajčiakovi (1875–1918) se dostává nejbliže literární historii založené na objeovávání a zkoumání dokumentárního materiálu. Baláž skvěle využil snad rukou Prozřetelnosti znovuobjevený Lajčiakův archív, jež byl dlouho pokládaný za ztracený, svou prózu inovativně rámcovál známým esejem Štefana Krčméryho z roku 1941 *Dr. Ján Lajčiak, slovenský vedomec*. Je to idea jiskřivá: podivín, zadumaný hloubavec a snivec, méně buřič, abychom parafrázovali máchovskou studii Šaldovu, nedoceněný student v Německu a na Sorbonně, znalec hebrejštiny, překladatel žalmů do slovenštiny, autor francouzsky psaného díla o starozákonním proroku Ezechielovi, poslaný církevní hierarchií do zapadlé vesničky, muž, opuštěný milovanou ženou jako objekt práce duševně nemocného slovenského intelektuála v hraniční době slovenského národa, jež doslova nad propastí vytvořil vlastní stát později odsouzený k zániku: stěží si lze představit výraznější scenérii. Kompozičně je Lajčiakovo dílo rámcovaným badatelským románem rozděleným „zastaveními“ jeho života jako jsou zastavení při křížové cestě, neboť právě jí se knězova životní pouť podobá. Ne zcela úspěšný vědecky, neúspěšný milostně, kněz touží učinit ze slovenštiny jazyk na výši doby překladem biblických textů, jež dosud pro Slováky existovaly pouze v češtině (bibličtině) a maďarštině a potom dokumentární příloha zahrnující jak příběh Lajčiakův, tak reflexi jeho Knihy žalmů a útržek z jeho nalezené francouzsky psané knihy o Ezechielovi a nehezke recenzní reakce na jeho tvorbu.

Na jedné straně je Lajčiakův příběh dramatickým lidským osudem hodným mistrova pera, na druhé straně je to obrovitý, polozapomenutý materiál k dějinám slovenského myšlení a slovenské kultury a literatury v předvečer vzniku Československa (Lajčiak zemřel přesně 28. října 1918), které sice neuspokojilo radikální slovenské touhy po zcela samotném národním státě, ale bez něho by se tyto touhy nemohly uskutečnit (to však na Slovensku uznávají jen někteří). Má Baláž tedy před sebou velkou práci směřující k vydání dosud nevydaných Lajčiakových prací včetně francouzské o Ezechielovi, tak reedice Knihy žalmů, korespondence.

Jakýmsi volným pokračováním je další jeho dílo o osudu Štefana Krčméryho *Povedz slovo čisté*.¹⁸ Autor zvolil opět přístup, který se ukázal proporcionálně jako šťastný: spojení pobytu Štefana Krčméryho (1892–1955) v psychiatrické léčebně v Pezinku (1950–1955) s tehdejšími společenskými vývojem, osudem nastupující generace humanitních, zvláště literárních vědců a ostře osobní pohledy, jež mu umožňují nabízet Krčméryho příběh z několika zorných úhlů. A současně zachytit vydávání výboru z jeho díla, jehož počátky spadají právě do první poloviny tragických 50. let 20. století, kdy se však žít muselo a mladí lidé prožívali právě tehdy své

¹⁷ Čes. *Dostojevskij a jeho svět*. Přel. J. Žák. Odeon, Praha 1978, pův. *Ličnost Dostojevskogo. Roman-issledovanie*. Leningrad 1974.

¹⁸ A. Baláž: *Povedz slovo čisté*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2017. Viz naši rec: Konfrontácie-Sugestivita na hraně fact and fiction (Anton Baláž: *Povedz slovo čisté*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2017). *Romboid* 2018, č. 1–2, s. 39–42.

nejkrásnější léta: tak to vždy bylo, je a bude. Román, jak bychom mohli přítomný text nazvat, dal autorovi výhodu oproti vědeckým studiím a edicím, jichž se v poslední době vynořila řada, mezi nimi dvě publikace brněnské slovenské docentky slovakistiky a pracovnice AV ČR Anny Zelenkové.¹⁹ Jednotlivé postavy, věci, jak odhaduji, hodně autobiografické nebo autobiograficky stylizované, hodnocení hodně objektivní, ale i osobně zaujatá, portréty postav, nyní již zvětšených, těžká doba, která nutila k přetvářce nebo kompromisu, patos doby, mládí, které ji vnímá a často se s ní identifikuje, ale i ideové dospívání, vidění složitostí, deziluze. I kdyby to tak vůbec nebylo, i kdyby takto Krčméry v Pezinku nežil, i kdyby lékaři byli jiní a situace mezi slovenskými spisovateli, redaktory, literárními vědci uprostřed politických procesů byla zcela odlišná, Baláž je tak sugestivní, že od této chvíle to tak bude – a to není vůbec expresivní a jednoznačný, spíše naopak. Na rozdíl od čistě vědeckého, často archívního bádání dává literární umění další možnosti sugestivity působení na čtenáře, kde pravdivost, jak ji známe v běžném životě, zastihuje pravdivost tzv. umělecká – a ta je jiná, pohybuje se v jiné rovině. Autenticitu nemohu soudit: na to neznám tak dobře ani Krčméryho, ani situaci v slovenském intelektuálním životě v 50. letech minulého století. Nicméně na bázi extrapolace lze to poměřovat i tlaky a zvraty v jiné době, které jsem zažil, ostatně tak jako později sám autor; cítím za jeho líčením doby přece jen určitou zvláštějící clonu, která otupuje ostrost doby a hranatost lidských charakterů – myslím, že to z hlediska etiky bylo mnohem horší, ale to je věc názoru. Je to jistě i zaváděním řady vyprávěcích zorných úhlů, to je již dávno móda v kultivaci těchto žánrů „na hraně“. Relativizace narace (čtenáři české literatury si vzpomenou na jedno z děl Čapkovy románové trilogie – na *Povětroň*, 1934) vytváří ve svém celku cosi jako komplexního, heterogenně poskládaného „nespolehlivého vypravěče“ (unreliable narrator) jdoucího ve stopách doby. Doby všeobecného zapomínání a zapomnění, mnohem většího, než jaké druhy líčil ve svém románu Milan Kundera v době předcházející, doby ohýbání historie a „pohádkových“ výkladů – tak tomu bylo i v době Krčméryho pobytu v Pezinku, když konfrontujeme jeho vzpomínky na Masaryka a první Československou republiku s okolím, jehož povaha je mu zmírňována lidmi, s nimiž se stýká. To je však otázka idealizace a nostalgie, ale té se Baláž obezřetně vyhýbá nebo se obratně pohybuje mezi jejich Skyllami a Charybdami.

Atraktivní a působivá je žánrová heterogenita díla, které je fakticky dokumentárním románem: deník sekundářky, který prochází celým dílem jako červená nit a spojovací článek, profesní i milostné konfese rozpačitého mladého chlapce Jakuba a další zorné

¹⁹ Viz *Slovenská prozódia a verzifikácia v rukopise Štefana Krčméryho (1935)*. Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, Praha 2006. *Veci na dne duše: dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho*. Matica slovenská, Slovanský ústav AV ČR 2012, o nichž jsem také vícekrát psal: *Neznámý rukopis v úskalí česko-slovenských vztahů*. Stil 6, Beograd, 2007, s. 428–430. *Neznámý Štefan Krčméry a česko-slovenské vztahy*. Slovenské pohľady 2008, 2, s. 145–147. *Originální slovakistická edice a studie Veci na dne duše. Dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho. A ešte letiace tiene*. Vajanský. Pripravila Anna Zelenková. Matica slovenská, Martin, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012. *Slavica Litteraria X 17*, 2014, č. 2, s. 96–98.

úhly, které nazírají Krčméryho pozdní příběh jako jeho labutí píseň, ale současně jako velkou duchovní sílu, k níž se těžkých časech sbíhají osudy různých postav. Mají mu vlastně v jeho nevyléčitelné nemoci pomoci, projasnit jeho úděl, ale dopadají to spíše tak, že spíše projasňuje jejich životy oním „čistým slovem“, jež dopadá na úhor první poloviny 50. let, aby ho vzdělalo. Víme, že dorůstající generace, kterou zasáhl odlesk Krčméryho osobnosti, měla také křivolaké osudy – každý svůj. Je tedy Krčméryho život a dílo jakýmsi bolestným zrcadlem mravnosti.

Anton Baláž je v tomto smyslu šťastným člověkem, neboť jeho píle a imaginace a také podpora slovenských institucí mu umožnila pracovat, komunikovat, sbírat, napsat a vydat knihu, která patrně zůstane trvalou hodnotou: proto, že jeho objektem je někdo, kdo na Slovensku a v Československu i jinde něco znamená, ale také sugestivním viděním generačních propastí i návazností. Současně je však prizmatem Krčméryho posledních let i autorovou konfesí, sebevyjádřením, individuálním i generačním. Jsou autoři, kteří trvají na naprosté dokumentární autenticitě popisovaných dějů, odkazující na skutečné písemné doklady, ale již samy literární postupy uvolňují sevření faktografie a vytvářejí prostor fabulace a imaginace. Trvání na autenticitě je vlastně už samo o sobě uměleckým postupem.

Dostáváme se k odpovědi na kruciólní otázku položenou v titulu: je dílo na hraně dokumentu a uměleckosti perspektivní, nebo jde jen o úhybný manévr autora? Musíme odpovědět, že obojí je pravda: volbou tvárného postupu volí autor to, co vyhovuje jeho talentu, současně však práce s tímto postupem, experiment rozvíjí poetiku artefaktu, tedy podílí se na poetologické funkci umění. Tato metoda se prořála s Uhrovým i Balážovým talentem. U Baláže se její náznaky objevily i v řadě jeho předchozích próz, především jako vzpomínkovost, memoárovost a kronikovitost, kde právě nachází styčné body s Jindřichem Uhrem, který vyšel z lyrické poezie a vyvíjel se k publicistice, literatuře faktu a opětovné estetické relevanci díla právě formou lyrizace spjaté s jeho básnickým talentem. Každý z obou autorů tedy realizoval žánry na hraně dokumentárnosti a estetické relevance po svém, podle vlastních možností a schopností a estetických priorit. Právě tato heterogenita a pluralita jsou šancí dalšího rozvoje poetiky těchto žánrů na pomezí.

Primární texty

Uher, Jindřich: *Objektivem srdce. Lyrický cestopis*. Blok, Brno 1985.

Uher, Jindřich: *Janáček – román života*. Český spisovatel, Praha 1993.

Baláž, Anton: *Prehovor, Ezechiel. Príbeh Jána Lajčiaka*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2012.

Baláž, Anton: *Portréty prežitia*. MilaniuM, Bratislava 2014.

Baláž, Anton: *Vyniesť na svetlo príbehy dlhej noci. Rozhovory s Rudolfom Dobiášom*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2014.

Baláž, Anton: *Povedz slovo čisté*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2017.

Další literatura

- Pospíšil, I.: *Dlhá a bohatá tradícia. História a klúčové problémy brnianskych česko-slovenských konferencií (1997–2017)*. Slovenské pohľady 2018, č. 3, s. 27–33.
- Pospíšil, I.: *Heterogenita ruského románu*. In: *Literatura a heterogenicnosť kultúry*. Poetyka i obraz sviata. Wydawnictwo TRIO, Warszawa 1996, s. 92–99.
- Pospíšil, I.: *In margine slovanství a ruství v Uhrovu Janáčkoví* (J. Uher: Janáček – román života. Český spisovatel, Praha 1993, 360 s.). Opera Slavica 1993, III, 3, s. 57–59.
- Pospíšil, I.: *Jindřich Uher a ruské téma: jádro a souvislosti*. In: *Argonaut z Moravy*. Sborník příspěvků z konference k nedožitým 70. narozeninám Jindřicha Uhra. Redigoval Ivan Dorovský. Brno–Boskovice 2002, s. 42–47.
- Pospíšil, I.: *Konfrontácie. Sugestivita na hraně fact and fiction* (Anton Baláž: Povedz slovo čisté. Literárne informačné centrum, Bratislava 2017). Romboid 2018, č. 1–2, s. 39–42.
- Pospíšil, I.: *Kvázimemoáry jako mentální signál (české a slovenské příklady)*. In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech*. Ed.: Ivo Pospíšil. Výkonná redaktorka: Lenka Paučová. Vychází péčí České asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU, Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a ve spolupráci a s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě. Vydal Jan Sojnek – Galium, Brno 2016, s. 169–178.
- Pospíšil, I.: *Medzi kameňmi a hviezdami. Hovoríme s básnikom a prozaikom Jindřichom Uhrom*. Literárny týždenník 1995, 5, 27. januára, s. 1 a 11.
- Pospíšil, I.: *Život, osud, hudba a národ, Lidová demokracie*, 20. 12. 1993, s. 10 (pražské vydání), 17. 1. 1994, s. 9, brněnské vydání
- Pospíšil, I.: *Na hranici literární historie* (Anton Baláž: Prehovor, Ezechiel. Příběh Jána Lajčiaka. Literárne informačné centrum, Bratislava 2012). Slavica Litteraria X 16, 2013/1–2, s. 222–224.
- Pospíšil, I.: *Neznámý rukopis v úskalí česko-slovenských vztahů*. Stil 6, Beograd, 2007, s. 428–430.
- Pospíšil, I.: *Neznámy Štefan Krčméry a česko-slovenské vzťahy*. Slovenské pohľady 2008, 2, s. 145–147.
- Pospíšil, I.: *Originální slovákistická edice a studie*. Veci na dne duše. Dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho. A ešte letiace tiene. Vajanský. Pripravila Anna Zelenková. Matica slovenská, Martin, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012. Slavica Litteraria X 17, 2014, č. 2, s. 96–98.
- Pospíšil, I.: *Ponorná řeka memoárů na rozcestí*. In: *Libor Pavera a kol.: Metamorfózy gatunków w kontekście środkoeuropejskim. Żánrowe metamorfózy w středoevropském kontextu*, sv. IV. University of Bielsko-Biała, Verbum, Praha 2009, s. 233–244.
- Pospíšil, I.: *Portréty prežitia*. Anton Baláž: *Portréty prežitia*. MilaniuM, Bratislava 2014. Proudý 2015, 1. http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2015/1/pospissil_portrety_prezitia.php#articleBegin

Zelenková, A.: *Slovenská prozódia a verzifikácia v rukopise Štefana Krčméryho (1935)*. Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, Praha 2006.

Zelenková, A.: *Veci na dne duše: dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho*. Matica slovenská, Slovanský ústav AV ČR, Martin–Praha 2012.

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

Arna Nováka 1, 602 00 Brno – Česká republika

Ivo.Pospisil@phil.muni.cz